

MIT OLVASTAK A NÉPISKOLAI
TANULÓK A DUALIZMUS KORÁBAN?

(ADALÉKOK A KÖNYV ÉS A NEVELÉS KAPCSOLATÁNAK TÖRTÉNETI VIZSGÁLATÁHOZ)

A kapitalizmus gazdaságilag determinált művelődési igényét (művelődési szükségletét) jellemzi, hogy a legszélesebb és legalsóbb néprétegeknek a művelődési javak mennyiségileg és minőségileg meghatározott körét úgy nyújtja, hogy — megőrizve az uralkodó osztályok műveltségi monopóliumát — védi, sőt erősíti ez osztályok gazdasági, társadalmi, politikai uralmát.

E célok megvalósítására szolgáló eszközök között foglalt el — az évtizedek előrehaladtával egyre fontosabb — helyet az olvasás, a könyv, mint 1. a korszaknak — az előszón kívül — rendelkezésére álló legfontosabb kommunikációs bázisa és mint 2. a tudattartalmak rögzítése, közvetítése által a személyiségformálásnak, világnézeti befolyásolásnak, ismeretközlésnek nélkülözhetetlen eszköze. E tulajdonságai által válhatott a könyv a társadalom egészének művelésén belül különösen a felnövekvő generációk formálásának „előkelő fontosságú eszközévé”.

E fontos segédeszközt, szervezett formájában könyvtárt, már a legkorábbi idők pedagógiai és tudományos megfontolásai elhelyezik az oktatási intézményekben. Az egyetemek, akadémiák, gymnasiumok könyvtárai azonban évszázadokon keresztül azokra a rétegekre fejtették ki hatásukat, melyek egy-egy adott társadalmi formációban a társadalmi s így a művelődési jogok birtokosai voltak. E könyvtárak tehát az uralkodó osztályok, a szellemi elit, majd a művelt polgárság nevelését szolgálták, annak az oktatási intézménynek a céljai szerint, amelyhez kapcsolódtak, így természetesen szűk körben, magas színvonalon terjesztve az idők folyamán fokozatosan specializálódó ismereteket. A kapitalista társadalomnak azonban széles termelői bázisra van szüksége, amelynek rendelkeznie kell az ismeretek minimumával. E minimumot az elemi népiskola nyújtja, kiegészítve bőven mért világnézeti (elsősorban vallásos) neveléssel, s e munka támogatására, határfokának növeléséhez magától értetődően veszi igénybe a könyv segítségét. A csak elemi iskolára utalt legszélesebb néposztályoknak a műveltség elemein, az ismeretek megszerzését szolgáló alapvető készségek kialakításán felül az iskoláskoron túli önművelés lehetőségét úgy adja meg az olvasás szokásának, igényének kialakításával, hogy ezzel egyben biztosítja a kapitalista társadalom uralkodó osztályai számára e néposztályok folyamatos világnézeti befolyásolásának egyik korszerű eszközét.

Hogy a dualizmus korának kulturpolitikája hogyan tett eleget a magyar kapitalista társadalom által kitűzött sajátos feladatának — e kérdés egyik részére a korabeli gyermek- és ifjúsági olvasmányok, valamint a népiskolák könyvtárainak mennyiségi és minőségi vizsgálata adja meg a választ.

Az 1867-től 1919-ig terjedő időszak témánk szempontjából sem egységes: a társadalom életében lezajló gazdasági, politikai változások, s ezek hatásán

túl a szakmai kérdések fokozatos rendeződése és fejlődése két fő szakaszra osztja a korszakot. Az első időszakot a szükséglet felismerése, a gyakorlati megoldások, szervezeti formák keresése, helyi, egyéni kezdeményezések jellemzik. Az úttörő tanítók, a „tanügy lelkes barátai” s egy-két hírlapíró — erősen közművelődési szempontú — cikkei már a 70-es évek folyamán helyet kapnak előbb a Pesti Napló, a Hon, a Néptanítók Lapja hasábjain, néhány évvel később már a Család és Iskolában, majd a Magyar Paedagógiában is. A második és harmadik tanítógyűlésen, a II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszuson már kísérletet találunk az olvasás és a könyvtár pedagógiai funkcióinak megfogalmazására (ugyancsak e témának szenteli FELMÉRY LAJOS Neveléstudományi kézikönyve XXX. fejezetét), s egyre fokozottabban jelentkezik a könyvtárak központi szervezésének, gondozásának igénye, sőt felmerül a tanítóság „könyvtárnoki kiképzésének” gondolata is.

A társadalmi és szakmai kezdeményezés eredményeként az Országos Közoktatási Tanács 1900 évi előmunkálatai, WLASSICS GYULA írókkal, kiadókkal s a nevelésügy prominens képviselőivel folytatott tárgyalásai után 1902-ben az 1158/902. eln. sz. r. létrehozta a VKMben a Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat-Intéző Bizottságot (NIKIB), mely kido-lgozott alapelvek, részletesen meghatározott szempontok alapján működő állami szervként gondozza a népiskolai könyvtárak minden ügyét. Létrehozta, szervezi e könyvtárakat, válogatja, bírálja s jegyzékbe foglalja a beszerezhető ill. beszerzendő könyveket. Az 1904-ben kelt, 2962. sz. rendelet utasítást tartalmaz a könyvtárak kezeléséről s intézkedik a gyerekek olvasásának megfigyelése, irányítása tárgyában is.

A NIKIB-bel párhuzamosan és nagyrészt összhangban működtek azok a hangsúlyozottan politikai tendenciát képviselő közművelődési egyesületek (EMKE, FMKE, DKE, Julián Egyesület stb.), melyeknek tevékenységét a századforduló viharos politikai eseményei még jobban aláhúzták. Továbbá az iskolafenntartó egyházak, melyeknek kebelében saját bizottságok alakultak könyvtárak gondozására; — itt mindenekelőtt a Szent István Társulat működését kell megemlítenünk. A pedagógiai testületek az olvasás pedagógiai kérdéseinek elméleti kidolgozása mellett a tanácsadó szerepkörét látták el. Kivételt a Gyermektanulmányi Társaság jelent, amely sajátos pedagógiai koncepciójának megfelelően — a NIKIB-étől lényegesen eltérő szempontok alapján — önállóan foglalkozott 1912-től kezdve az ifjúsági iratok megbíráásával s e bírálatokat ill. ajánlásokat saját folyóiratában, a Gyermekben publikálta.

I. Az iskolai- és népkönyvtárak könyvállománya

Korszakunk első felében nem könnyű feladatot jelentett a könyvtárak anyagának válogatása, beszerzése. A fő problémát — a pénzügyi gondokon kívül — a 70—80-as években rendelkezésre álló magyar nyelvű gyermek- és ifjúsági irodalom csekély mennyisége jelentette. A világirodalom már klasszikussá vált néhány jól-rosszul lefordított alkotása mellett alig állt rendelkezésre színvonalas hazai termésű mű. A hiányokat pótlendő — hogy egyáltalán legyen olvasnivaló — bekerült tehát a könyvtárba mindaz, amit a válogatók felfogása a gyermeklélek épülésére alkalmasnak ítélt abból, ami a könyvpiacra rendelkezésre állt.

Ezeknek az első évtizedeknek a képét az elszórt s a cikkekben illusztráció-jellegű híradások, ajánló jegyzékek s egy-két fennmaradt „nyomtatott katalógus” alapján rajzolhatjuk meg. A híradások említik a Vasárnapi Könyvtár, a

Falusi Könyvtár, Kis Nemzeti Múzeum stb. sorozatok köteteit; továbbá a „hazai gyártmányú” ifjúsági füzetek mellett ezek külföldi példaképei: HOFFMANN, SCHMIEDT KRISTÓF és SALZMANN „művei” szerepelnek néhány VERNE kötet, a Robinson, Münchenhausen, Ezeregyéjszaka, továbbá PETŐFI, ARANY s a Flóri könyve társaságában.

Ugyanezt tükrözi az Iskolai Népkönyvtárakat Terjesztő Bizottság 1878 szeptemberéből datált jegyzéke,¹ mely egyben e könyvtárak olvasóközönségének elképzeléseken alapuló csoportosítását is tükrözi. A jegyzék I. csoportjában egyesülően szerepel az eperfa- és selyemhernyótenyésztés kézikönyve KRIZA JÁNOS Vadrózsáival, JÓKAI, GRIMM, PETŐFI kötetekkel, PESTALOZZI Lénárt és Gertrudjával stb. A jegyzék 129 füzetet, könyvet, folyóiratot sorol fel; ebből 69 db 6 sorozatba tartozik, szerepel 4 folyóirat, és — az összeállítás rendszeretelenségét mutatva — a sorozatok egyes füzetei mint önálló kiadványok másodszor is elő-előfordulnak.

E sorozatok nagyrészt direkt módon nevelgető, moralizáló elbeszélésekből álltak, melyek a pedagógia és a hétfejű sárkány összeházasításából származván — csak az unalmas részek átlapozására szoktatták rá a gyerekeket. A külföldiek közül a már említett SALZMANN, SCHMIEDT és HOFFMANN művei viszik el a pálmát, melyek az eredetiben is benne leledző sápkóros romantika és erkölcsös kegyesség mellett, még a „magyarító” és „átdolgozó” ipar gyarlóságait is megszenvették. Folytatták a sort azok a magyar és külföldi szerzőktől vegyest származó, különböző tárgyú, erősen didaktikus jellegű ismeretközlő művecskék, melyek az Apró majorság témakörétől kezdve a babonák magyarázatán, a Nemzeti dalkönyvecskén keresztül a Népszerű légtűnettanig a legkülönbözőbb tárgyban mozogtak. (A könyveket az a megfontolás utalta a gyerekek és az ifjúság olvasmányai közé, amely egyazon könyvanyaggal akarta kiszolgálni a tanulatlan felnőttet és a még „tanulatlan” gyereket is.)

A sorozatok — melyeket a mindjobban terjedő ponyvairodalom ellensúlyozására állami támogatással kiadott „kormányponyva” ifjúsági variánsai-ként tekinthetünk — egyik jellegzetes képviselője a jegyzékben is szereplő „*Hasznos Mulattató az olvasni szerető mindkét nembeli ifjúság s a nép számára. Népkönyvtárak szervezése céljából. Szerk. és Kiadja: DOLINAY GYULA.*” (Alapítva 1873. Évi 32 füzet. Egy évfolyam — 24 füzet — teljes ára: 4 frt). Novellákban, mesékben terjeszti DOLINAY a szirupos hazaszeretetet, az osztálybékét, hirdeti a derék mesteremberek, jószívű urak (akik a szegény nép atyjai) dicsőségét, elismeréssel emlékezik meg a deklasszált dzsentiről, „aki nem szégyell dolgozni”.

Másik, hasonló típusú „műve” az „*Ifjúsági olvasmányok a mindkét nembeli ifjúság számára.*” (Szerző kiadása, évszám nélkül, 96 l.) Az irodalmi kvalitásokban igencsak szűkölködő mű 15. oldalán pl. a „Milyen legyen a magyar ifjú?” c. jótanács-gyűjteményben efféléket olvashatunk: „1. Vallás: Hit nélkül állat vagy, féreg vagy. Ember voltodat a vallás adja meg.” — „5. Szorgalom: Embernek dísz a munka ad. A naplopó renyhék nem is emberek, hanem kitartott élődiek.” (Szerző óvakodik megmagyarázni, kikre gondol.) — „8. Takarékoság: Egészséges és nem éppen ostoba ember, kell hogy tudjon annyit keresni, amennyi rendes, nyugodt megélhetéséhez szükséges, ha érti e szó erejét, hatalmát: takarékosság... A földi boldogság ezen fordul meg. Lehetsz bármilyen nagy elme, lelkes derék ember, ha pénz nem, bizony az ajtó mögött kell meghúzódnod.” — „11. Megelégedés: Szokjatok hozzá hidegvérrel fogadni mindent, mit

¹ Közli: Néptanítók Lapja. 1878. 22. sz. (A továbbiakban: NL.)

a sors osztályrészül juttatott nektek. Várjatok türelemmel.” — A 19. oldalról egy versszak ízelítőül az irodalmi színvonalra:

„A végtelen róna
Az ő birodalma.
Igaz magyar érzés
Szívét dobogtatja.

Ősi szokásait
Híven megőrizve
Ezer év múltán is
Olyan ízről-ízre.” (Pusztai kép)

A Rákóczi-sorozat hemzseg a történelmi ferdítésektől: pl. a fejedelmválasztás, a Habsburgok detronizálása okául a francia király félrevezető, hitszegő biztatását teszi meg; — a szabadságharc azért bukott el, mert a franciáktól nem jött segítség. — A majtényi fegyverletételről:

„Béke után vágyik az elgyötört ország
S azt számára Bécsből örvendezve hozzák . . .”
„Rákóczi nem állott a béke útjába,
Kössék meg és a harc szünjék el, nem bánja . . .”
Rodostó, emléked a szivünkbe zártuk
Honunk megmentőjét (?!) onnan soká vártuk . . .”

Végül egy merész fordulattal fejezi be versét:

„Első Ferencz József, magyarok királya
Kiadta, megírta pecsétetes írásba,
Hogy ő is tiszteli magasztos emléked,
A múltak ködében bámulód tenéked . . .”

„Első Ferencz József, öreg, bölcs, nagy király,
Te megértetted, hogy hű néped mit kíván.
Együtt emlegetünk ezután ő vele,
Bekapcsol szívébe magyarok nemzete.

Jelenj meg hát újra, bujdosó Rákóczi,
Ezután itt fogsz te örökre trónolni.
Zászlóid is hozd el, lobogtasd meg újra,
Búgó tárogatód harsonáját fújja:
Honszeretet útján haladjon a magyar
Ha tovább e földön megmaradni akar!”

A gyerek ismerete se volt erős oldala szerzőnknek: „A fogadalmak könyvé”-ben pl. így hangzik a befejezés: „Utolsó napon számvetést csinál Palika: 'Mit cselekedtem egész hónap alatt testi egészségem fejlesztésére?' 'Mit tettem lelkem nemesítésére, továbbá a szívem javítására?' 'Értelmem gyarapodása vajon haladt-e előre?' Nem tudni, hogy Palika mennyi idős, de bármennyi legyen is, a gyerek 8—12 éves korában (ennek a korosztálynak készülni lehetett e mű) nem így társalog önmagával. Végül a „Jótanácsok”-ból: „Barátodról jól beszélj, ellenségeidről pedig hallgass”. (Ne szólj szám, nem fáj fejem individualizmus.)

A füzet csupa jótanács, ösztökélés, szabály, tilalom, melyeket mesterként tanmesékkel körít, s néhol — pl. a Fogadalmak könyvének „borzasztó gyilkosságánál” — a ponyva módszerei felé kacsingat. Az émelygős hangnemet (ez részben a SCHMIEDT KRISTÓF-féle hatás) csak súlyosbítja, hogy kívülről és felülről beszélget a gyerekekhez. (Ez a korabeli pedagógia hanghordozása.)

Visszatérve az ajánló jegyzékhez: jónéhány olyan ad usum delphini kiadás is szerepel ezekben, melyeket író-mesteremberek színtelenítették és szagtalanítottak gyerekek számára, s — nyilván ők tudták miért — az ilyen átdolgozókon az átdolgozó neve csak elvétve szerepel.

Az Iskolai Népkönyvtárakat Terjesztő Bizottság jegyzékének többé-kevésbé kortársa „A bábolnai magyar kir. ménesintézet iskolai és népkönyvtárának jegyzéke”, melyet Komáromban, a Ziegler nyomdában állítottak elő, 1886-ban. Eszerint az iskolai és népkönyvtár állott:

I. Ifjúsági iratok	160	mű
II. Regények	128	”
III. Történelem, kor- és jellemrajzok	52	”
IV. Nevelés- és oktatástan	51	”
V. Színművek	8	kötet (egy kötetben több mű)

Az ifjúsági iratok szerzői:

Áldor Imre	37	mű (tört. élet- rajzok.)
Lázár Gyula	21	”
Hoffmann József	29	”
Schmiedt Kristóf	10	”
Huszár Károly	8	”
Toldy L.	6	”
Gaál Mózes	3	”

Két-két művel szerepel JÓSIKA (átdolgozás!), JÓKAI, DOLINAY, NYULASSY ANTAL (egyik: „Kátyológ a nép életéből”!), SZEGFI MÓR, HEGEDÜS, KISFALUDY SÁNDOR, FÉNYES ÉLEK. Egyéb művek: Robinson Crusoe élete és kalandjai; Pál és Virginia; A vékfildi lelkész (azonos lehet az 1878-as jegyzékben szereplő Goldsmith: A Wackeföldi pap c. könyvvel); CERVANTES: Don Quixotte; Mokandah, vagy a fiatal indiánfőnök; Csontos Szigfried (sic!); Csalavér róka története; SZATHMÁRY: A piros könyv; Erkölcsmesésítő beszédek; THEOD. DIELITH: Kosmoramen. Elbeszélések; NAGY ANTAL: Szívhangok; A Jó Könyvek 1—38. sz.; HEVESI LAJOS: Jelky András rendkívüli kalandjai; BOROSS M.: Újabb magyar költők; CZUCZOR GERGELY: Mesék; PÁLFFY ALBERT: Attila, Isten ostora; CSUKÁSSI JÓZSEF: Bismarck; NAGY: Cromwell Olivér és az angol forradalom; SEBÉSTYÉN: Zrínyi Miklós a szigetvári hős életének története; SZALAY: A tatárjárás Magyarországon.

A felsoroltakból 30 könyv található az 1878-as jegyzékben és 19 azonos szerzőnk van. Feltűnő a mesék (népmesegyűjtemények, irodalmi mesék stb.) szinte teljes hiánya a jegyzékkel szemben, melyben 9 kötet képviseli ezt a műfajt. Ugyanakkor 8 olyan könyvet találunk, mely a jegyzék I. csoportjában (az ifjúság olvasmányai közt) szerepel, de iskolánk könyvtárában a „Regények” (a felnőtteknek szánt népkönyvtári anyag) közé osztották be őket.

A bábolnai jegyzék élén találkozunk ÁLDOR IMRE és LÁZÁR GYULA tör-ténelmi jellemrajzaival. A 80—90-es években egyre jobban előtérbe kerülő sovinizmus termelte ki az ebben az értelemben vett hazafias nevelés legfőbb irodalmi eszközt a „történelmi jellemrajzot”, melynek igen termékeny két szerzője volt ÁLDOR IMRE és LÁZÁR GYULA. Műveikből az adott kornak a múlt eseményeivel mindenáron való igazolni akarása tükröződik: így lett LÁZÁR GYULA egyik könyvében Dózsa György az első szocialista; a nemzeti és tár-sadalmi kérdéseket pedig ekként kívánja a szerző egycsapásra megoldani: „Miután pórnépünk a honfoglaláskor itt talált és a magyarok által leigázott nemzetiségek leszármazottai...” stb.

A nemzeti nevelés — mint e „hazafias” nevelés — programjának egy másik jelentkezési formája a külföldi ifjúsági irodalommal szembeni idegenkedés, mely a szigorú pedagógiai és irodalmi „cenzúra” követelésén túl nemegyszer a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedett.² — TÓTH REZSŐ, mint a NIKIB titkára 1904-ben a VKM-hez intézett jelentésében a kozmopolitizmus veszélyé-nek elhárítására megoldásul e külföldi művek átdolgozását javasolja. A GRIMM és ANDERSEN meséket magyar nevekkal, magyaros nyelvvél és fordulatokkal adjuk a gyerek kezébe, ugyanígy a Gulliver- és Robinson-kalandok is jobbak így (!) szabadabb formában, mintegy átköltve, csak tartalmilag híven...³

A századforduló idejére a rendelkezésre álló ifjúsági- és gyermekirodalom mennyisége már jelentősen gyarapodott, ez azonban még mindig nem állt arányban a minőség növekedésével. A könyvpiac növekvő áradatában egyre gyakrabban felbukkantak az „olcsó, népies, bazári en grossban és partiárúként beszerzett képeskönyvek, a Franck-kávéhoz és a Liebig-féle húskivonathoz mellékelt képeskönyvek és a nagyobbacsokák, melyeket egy gyermeköltönyhöz ráadásul csomagolnak...”⁴ Valamint az ajándékokra szánt, díszes kiállítású könyvek, mert „az iskola, a szülő, a jó ismerős ajándékot akart adni a gyermek-nek, éz. a szempont szabta meg elsősorban az ifjúsági munkát, külső, belső mivoltában egyaránt. A vásárló közönség a gyermekeknek szánt munkát alig olvasta, s inkább azt vette, amelyik díszesebb kötésű, drágábban illusztrált; az ifjúsági könyv főként a karácsonyi vásár és az évvégi vizsgálat pompázó tárgya volt...”⁵ — A mennyiségi gyarapodással járó árnyoldalak mellett azon-ban a századforduló körüli évtizedekben felragyognak már azok a nevek is, amelyeket méltán sorolhatunk a művészi becsű, klasszikus magyar ifjúsági irodalom képviselői közé. Ekkortájt jelentkeznek az ifjúsági irodalomban MÓRA FERENC, GÁRDONYI GÉZA, MIKSZÁTH KÁLMÁN, KRUDY GYULA, RÁKOSI VIKTOR, GAÁL MÓZES, — és velük együtt TUTSEK ANNA, VAS GEREBEN, ERŐDY BÉLA, és SEBŐK ZSIGMOND.

Tanító, „könyvtárnok” és — ha foglalkozott vele — a szülő egyre nehe-zebben tájékozódott a könyvek között, s a gyerek olvasta azt, ami a kezébe került, illetve amit a kereskedő, reklám, kolportőr feldicsért a tanítónak, könyv-tárnoknak és a szülőnek. A pedagógiai és kultúrpolitikai megfontolások — me-lyek évtizedeken keresztül elemezték és kimutatták a nyomtatott betű adta nevelési lehetőségeket éppúgy, mint az ellenőrizetlen olvasmány káros hatását

² Pl. FELMÉRY LAJOS: A Neveléstudomány kézikönyve. — Kolozsvár, 1890. Ajtay ny. XXX. fejezet: Az olvasmányokról.

³ TÓTH REZSŐ: Az ifjúsági olvasmányokról és a népiskolák könyvtáiról. — Bp. 1904, Hornyánszky.

⁴ NÁDAY PÁL: Könyv a gyermekről. I—II. — Bp. 1911, Franklin. — I. köt. 56. o.

⁵ TÓTH REZSŐ i. m. 4. o.

— egyre sürgetőbbé tették a gyerekek „magánolvasmányainak” intézményes bírálatát, válogatását s az arra illetékesek: tanítók, könyvtárnokok és szülők tájékoztatását.

E feladatok nagyobb részét a NIKIB volt hivatott elvégezni. A szülők tájékoztatása azonban kimaradt a programból — eltérően az általában példának tekintett németországi gyakorlattól, ahol a hamburgi, württembergi, szászországi Schulbuchverein-ek ajánló jegyzékeiket az iskolákon keresztül a családoknak is eljuttatták. A NIKIB bírálatai ezenkívül nem általában a megjelenő ifjúsági irodalom „approbatioját” — engedélyezését — jelentették, csak az iskolák könyvtárainak nyújtottak iránymutatást, s a könyvpiacra változatlanul virágzott továbbra is a század végére kapitalista vállalkozássá lett kiadók „lelkiismeretlen üzleties özerkedése” (amely ugyanakkor a legjava ifjúsági irodalomnak is kiadója volt).

A 2962/904. eln. sz. r. utasítást tartalmazott a könyvtárak addig felgyűlt könyvanyagának selejtezéséről (melynek eredményeként 1908-ig mintegy 60 000 kötet — köztük a SCHWARZMANTEL JÓZSEF, HOFFMANN, DOLINAY, BENICZKYNÉ, SCHMIEDT KRISTÓF munkái és számos társuk — vándorol ki az iskolák könyvszekrényeiből.)⁶ Ugyanakkor a rendelet terjedelmes jegyzéket tett közzé a kötelező beszerzésre kijelölt művekből.

A könyvek két csoportot alkotnak: „I. Főképp az elemi osztályok számára” és „II. Főképp az ismétlő-iskolások és az ifjúsági egyesület számára” megfelelő könyvekből. — Az I. csoport 209 művet tartalmaz, 93 szerző tollából (6, szerző neve nélkül megjelentetett gyűjteménnyel); a 79 magyar szerző mellett mindössze 8 képviselője van a világirodalomnak (ANCHI, ANDERSEN, CAMPE, KIPPLING, GRIMM, MARELLUS, NANSEN, DEFOE, VERNE). A 209 műből mindössze 10 az „átdolgozott” könyv, ebből hetet az átdolgozó a saját neve alatt jelentetett meg. A maradék közül külön meg kell említeni a Robinsont, melynek ötféle átdolgozását említi a jegyzék: SEBŐK ZSIGMOND, RADÓ ANTAL, RADÓ VILMOS, GAÁL MÓZES és DONÁSZY FERENC munkáját. — A könyveknek közel ötödrészt teszi ki a tágabban értelmezett mese, 18 kötet képviseli a verseket, 9 kötet a „természettudomány” (természetleírást), a többi könyv elbeszéléseket, történeteket, életrajzokat tartalmaz.

A II. csoportban 264 művet találunk, a 131 szerző közül 110 magyar és 21 külföldi, az átdolgozások száma háromra csökkent. Megnőtt a természet-tudományi tárgyú ismeretterjesztő könyvek száma: 14; — új műfajként jelentkezik a praktikus célokat szolgáló „tanácsadó” (Az egészség könyve, Méhészkedjünk, A magyar alkotmány, A házi aprójszág, Hogyan boldogulunk?) összesen 19 kötet. Ez utóbbi két könyvtípust — kiegészítve a történelmi művekkel — a szakírók nevei fémjelzik: SZTERÉNYI HUGÓ (Az iparban felhasznált fémekről); FLAMMARION (A csillagos égről); HERMANN OTTÓ (A madarak hasznáról); MARCZALI HENRIK (Magyarország története); BÉKÉSI GYULA (Az egészség könyve); BÁRSONY ISTVÁN, GARÁDY VIKTOR (természetleírások); ERŐDY BÉLA (földrajzi leírások); Tom Tit száz kísérlete stb. — Igen nagy számban szerepel a történelem szépirodalmi feldolgozása (magyar szentek, történelmi személyek életrajzai formájában). A szerzők között számos hírlapíró, közéleti

⁶ A népiskolai ifjúsági könyvtárak hatása és állapota az 1907/08. iskolai évben. A NIKIB jelentése a vallás- és közoktatásügyi m. kir. Ministernek. — Bp. 1910. Hornyánszky. — Az ifjúsági olvasmányként alkalmatlan könyvek között — a fentiekén kívül — számos olyan értékes mű is volt, mely a rendezés során helyét változtatva a tanítói szakkönyvtárakba került át.

személyt, tanárt, és szakembert találhatunk, kiknek neve az ifjúsági irodalmon kívül a területéről ismerősebb: SZIVÓS BÉLA, KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD, NÓGRÁDY LÁSZLÓ, MOSDÓSSY IMRE, VASZARY KOLOS, BÉLA HENRIK, GYÓRY VILMOS, KISS ÁRON, LONDESZ ELEK, RÁKOSI JENŐ, RADÓ VILMOS stb. személyében.

A szépirodalmat — az idők rostáján áthullott s lexikoni megemlékezésre sem méltatott nevek mellett — mindenekelőtt BENEDEK ELEK képviseli, a két csoportban összesen 53 művel. Majd GAÁL MÓZES 37 kötete után PÓSA LAJOS következik 8 könyvvel (Csingilingi, Imádságok, Gyermekekversek stb.) és SEBŐK ZSIGMOND (6 könyv, közte a Mackó úr utazásai 3 kötetben). PETŐFI SÁNDORT 4 verseskötet és a János Vitéz önálló kiadása képviseli, hasonlóképp ARANY JÁNOS is néhány versgyűjteményén kívül a Toldi három önálló kötetével, a Jóka ördöge, a Fülemlüle, A bajusz és balladáinak füzetes kiadásával szerepel. — A jegyzék „régí” szerzőket is felfedez az ifjúság számára MIKES KELEMEN, EÖTVÖS JÓZSEF, KISFALUDY SÁNDOR, KISFALUDY KÁROLY műveit ajánlva. — És szerepel itt a korabeli magyar irodalom színe-java — vegyest a kevésbé értékesekkel — az abc merev szabályai szerint követve egymást: BRÓDY SÁNDOR, GÁRDONYI GÉZA, JÓKAI MÓR, KRUDY GYULA, LAMPÉRTH GÉZA, MIKSZÁTH KÁLMÁN, MÓRA FERENC, RÁKOSI VIKTOR, SAS EDE, SZABOLCSKA MIHÁLY, TOMPA MIHÁLY, TÖMÖRKÉNY ISTVÁN, TUTSEK ANNA, VAS GERE BEN, VÖRÖSMARTY MIHÁLY stb. stb.

A NIKIB működésének eredményeként napirendre került a már meglévő régebbi alapítású könyvtárak profiljának felülvizsgálata is. Megindul a három fő típus, az iskolai ifjúsági és egyesületi, a tanítói szak-, valamint a népkönyvtári részleg intézményes elkülönülése. Erre engednek következtetni egyrészt a VKM 1906—08 években a népművelés ügyében hozott rendeletei, továbbá egy-két iskolai és népkönyvtár sorsa.

Például a Budapest-Újlaki elemi iskola több évtizedes múltra visszatekintő 1850 kötetes könyvtárát 1902-ben kettéválasztották. A népkönyvtári részleg (az Újlaki Iskolai- és Népkönyvtári Egyesület patronálása mellett) 1909-ig működött az iskola épületében, ekkor elvitték a Vörösvári-úton megnyílt olvasóterembe. 1902-ben az „iskolai” állomány 102 kötet (tanítói könyvtárként), ez az 1906/7-es tanévben ismét kettéválik tanítói és ifjúsági könyvtárra (utóbbi állománya 12 kötet!) s végül 1910-ben kap az iskola önálló ifjúsági „könyvtárkészletet”, melynek kezelésére a tantestület meg is választotta egyik tagját könyvtárosnak.⁷ Hasonló folyamatra engednek következtetni a kisvárdai elemi népiskola Értesítői is.⁸ Az 1877-ben társadalmi összefogással létrehozott, szintén vegyestípusú könyvtárról, mely az 1906/07. tanévben 726 kötetet számlál, ezek után az évek után nem hallunk többet sem az iskola értesítőiben, sem a Magyar Minervákban.

Hogy ez a rendezés mennyire szükséges volt, mutatja az említett Bp.-Újlaki elemi iskola könyvtárának összetétele is.⁹

I. Ifjúsági iratok	252 kötet
II. Szépirodalmi könyvtár (lényegében népkönyvtári részleg)	971 kötet

⁷ A Bp. III. (újlaki) Lajos-utcai áll. elemi iskola Tantestületi Értekezlet jegyzőkönyvei. 1910—1926 — Bp. Levéltár. F—5—1 csomag.

⁸ A kisvárdai áll. el. népiskola Értesítői. Az 1877/78. tanévtől az 1911/12. tanévig. — Továbbá: a Magyar Minerva IV. és V. kötete alapján.

⁹ A Bp.—Újlaki (III. ker. Lajos-u.) Iskolai és népkönyvtár jegyzéke. 1901., — pótgjegyzékek: 1906, 1907.

III. Díszművek	100 kötet
IV. Folyóiratok	5 féle
V. Paedagógiai művek	136 kötet
Paedagógiai folyóiratok	5 féle
VI. Tudományos művek	129 kötet

Az ifjúsági iratok részlegében ÁLDOR IMRE, LÁZÁR GYULA nyomasztó uralma megingott; az élen VERNE szerepel 24 kötettel. A szerzők többségükben azonosak a NIKIB 1904. évi jegyzékével; a korábbi idők ifjúsági és gyermek-könyveit — a nem kellő alapossggal végrehajtott selejtezés eredményeként — még nagy számban megtalálhatjuk: immár ÁCS nevű szerzővel szerepel itt is a Wackefieldi pap, a Csalavér (a korábbiakban Csalavér róka története), KULIFFAY: Szabadságharc hősei, MAYER MIKSA: Jelesek csarnoka, SEEMANN GÁBOR: Libapásztor, TOLDY: Görögországi képek, TÓVÖLGYI TITUSZ: Magyar szabadságharc története stb. A külföldet (átdolgozások formájában) DE AMICIS, BARTHÉLEMY, CERVANTES, COOPER, DAUDET, MARK TWAIN, a Dombey és fia, Inkák kincse, Lear király stb. képviselik. Végül — bár szerző nélkül — egy-két HOFFMANN-ra is bukkanhatunk, melyek már harminc évvel ezelőtt is szerepeltek Bábólnán.

II. Az iskolai könyvtárak olvasottsága

Felmerül azonban a kérdés, hogy az évtizedek folyamán mindabból a mennyiségileg hatalmas, minőségileg tarka képet mutató könyv- és folyóirat-termésből, melyet a népiskolák könyvtárai, az egyesületek és körök olvasmányul nyújtottak ill. ajánlottak, a gyerekek mennyit, miért és milyen eredménnyel olvastak el?

Az iskolai- és népkönyvtárak anyagának minőségi áttekintése is nehéz feladatot jelent, az olvasottság *adatszerű* felmérése szinte lehetetlen.

Hiszen a mennyiségi kimutatások is ritkák és — különféle okokból — oly pontatlanok, hogy gyenge fogódzót adnak a korszakon belüli tájékozódásra. Ezeket az összesítéseket még az államvagyon áttekintésének, az állam — egyik — működési területe felmérésének rutinja segítette. De ezidőtájt magában a könyvtártudományban sem alakult ki még a kutatás, felmérés módszere; nyilvánvaló, hogy részterületén: az iskolai könyvtárügyben sem várhatunk az általánosnál sokkal jobb tájékoztatást.

A VKM 2962/1904. eln. sz. rendeletében intézkedik egyebek között „Az olvasás megfigyelése és irányítása” tárgyában is:

„15. §. Kívánatos, hogy a könyvtárkezelő tanító, valamint a tanítótestület valamennyi tagja, a tanulók olvasásának helyes irányítása s ellenőrzése végett az ifjúsági könyvtár műveit maguk is olvassák, ismerjék.

A könyvtárkezelő tanító és a tanító-testület többi tagjai is időről-időre, lehető minél gyakrabban (módjával a tanítási órákon is, de főképp az óráközi beszélgetések alkalmával) meggyőződést szereznek maguknak, hogy a tanulók mit és hogyan olvasnak . . . Ugyanígy vizsgálja, melyik könyvet olvassák legszívesebben és miért, s ezekből mi és miért vált hasznukra . . .”

„17. §. A könyvtár forgalmáról az iskolai év végén az igazgató-tanító (illetőleg osztatlan iskolában a tanító) a kezelőtanító adatai alapján a kir. tanfelügyelőnek jelentést tesz.” (E jelentés főbb pontjai: a gyarapodásra vonatkozó részletes adatok, továbbá hány gyerek s hányszor váltott könyvet? Egy gyerek átlag hány könyvet olvasott? A legkedvesebb olvasmányok — cím szerint is — melyek voltak? Esetleg más, a gyermek olvasókedvére vagy az ifjúsági irodalomra vonatkozó megfigyelések.)

E rendelkezés előtti időkről csak általánosságban mozgó híradásaink vannak:

„Az ifjúsági könyvtárban számos jó könyvekkel Hoffmann, Bánfy és Dolinay-féle elbeszélésekkel bírunk, s ezt nemcsak a növendékek, hanem a bejáró növendékek szülei is szép szorgalommal és sikerrel olvassák”, — jelentik az 1889/90-es tanévről a háromszékmezei Erzsébet árvalánynevelő intézetből.¹⁰ — Hasonló ehhez a Jó Könyvek és a Magyar Mesemondó sikeréről szóló hír; 1890-ből.¹¹ — A II. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson RADÓ VILMOS előadásából megtudjuk, Hoffmann és Schmiedt Kristóf németből fordított ifjúsági iratai teljességgel alkalmatlanok gyerekolvasmányul, mert unalmasak, prédikálnak az erkölcsről, a gyerekek nem szívesen olvassák, átlapozzák stb.¹² — NEMÉNYI IMRE 1902-ben a „lélekmérgező indiánus-históriák” ellen foglalt állást: ezek nyilván kelendők voltak a könyvtárakban. — TÓTH REZSŐ hivatkozott tanulmányában a kedvenc könyvek már bővebb felsorolását adja; a népszerűség sommás indokolása: mert közel állnak a gyermeki lélekhez, a gyermek érzelmvilágához, életszemléletéhez, mert szórakoztatóak, érdekesek, tanulságosak stb.

A Néptanítók Lapjában s más pedagógiai folyóiratban is jelentek meg ajánlások, javaslatok az újonnan megjelent ifjúsági vagy ifjúságnak is ajánlható művekről.¹³ Olcsó Könyvtár (kiadója a Franklin-Társulat), ára 20—60 krajczár, tartalma: CSOKONAI Dorottya, KÖLCSEY elbeszélése, KERÉNYI FRIGYES költeményei. — Kis Nemzeti Múzeum (Franklin-Társulat) ismeretterjesztő füzet Kane, a sarkutazó címmel, és Magyar Könyvesház (kiad. AIGNER LAJOS), darabja 20 krajczár, melyekben elbeszélések, életrajzok szerepelnek, továbbá ÁNYOS PÁL költeményei, TOLNAI LAJOS novellái. — De hogy ezeket a könyveket az ifjúsági vagy tanári könyvtárba ajánlják-e elhelyezni, arról nem szól a könyvismertetés, még kevesebbet tudunk arról, hogy kik, és milyen mértékben forgatták.

Az olvasás felmérésének feladatával a NIKIB sem tudott megbirkózni. A jelentésben írják:

„(Megkísérelte bizottságunk szerzők szerint is összeállítani a legnépszerűbb műveket, mivel azonban kellő számú statisztikai adat nem állott rendelkezésünkre: közlését ezúttal mellőzzük.)” A jelentésekből ennyi mégis kiderül:

Mennyiségi szempontból: vannak helységek, ahol az I. típusú könyvtár 62 kötetét egy-egy tanév alatt akárhány tanuló végigolvasta (Marciháza, Fugyivásárhely, Biharban, Hajdúböszörmény); a komáromi leányiskolában némely könyvre 2—3 hetes előjegyzés is van. Az ismétlősök kevésbé olvasnak (kb. egy-harmaduk), míg a mindennapos iskolásoknál emelkedőben van az olvasási kedv. Az ismétlősök stagnálásának oka lehet a gyerekek érdeklődésének fokozatos átformálódása, továbbá, hogy nincs új könyv, s a kis (60—100—200) kötetes könyvtárt már az alsó osztályokban elolvasták.

Megállapítható, hogy a lányok szorgalmasabb olvasók mint a fiúk; — hogy nem kedvelik a hosszú regényeket, az apróbetűs szedést, az illusztráció nélküli könyvet, azt, amelyben kevés a „kikezds”, amelyben túlsók az idegen

¹⁰ I. sz. Levéltár. VKM. töredékes iratai. 85. csomó 661/36. 774. 1890. 198. sz.

¹¹ Néptanítók Lapja 1890. márc. 15-i számának közleménye.

¹² A II. Orsz. és Egyetemes Tanügyi kongresszus Naplója. Szerk.: NAGY LÁSZLÓ, BEKE MANÓ stb. Bp. 1898. Franklin. — RADÓ VILMOS előadása és vita.

¹³ NL. 1875. 9. sz. Könyvismertetés c. rovat.

szó (pl. Jókai egyes művei). Az iskolában tanult, tárgyalt írókat nem igen olvasák (pl. ARANY: Fülemüle), a faluról szóló olvasmányok sem népszerűek (pl. GÁRDONYI: Az én falum). — „Feltűnő a gazdasági művektől való iszonyodás”. — Nem kedvelik a verseket (pl. ARANYT (?), TOMPÁT, VÖRÖSMARTYT — kivétel: PETŐFI), a szindarabokat egyáltalán nem keresik — legfeljebb a lányok egy része. A földrajzi útleírásokat sem vizsik (a Bizottság szerint népszerűsíteni kellene VÁMBÉRY, VERNE könyveit, legalább a nagyobb gyerekeknél). — Az illusztráció igen fontos szerepet játszik egy-egy könyv (nem a mű!) olvasottságában, pl. MIKSZÁTHOT, JÓKAIT — bizonyos kiadásokban — csak azért nem olvassák, mert nincs bennük kép. — Vonzóak a hangzatos címek (pl. Harc az állatokkal, A Vasember).

Az olvasmányok hatásáról a sárosmegyei Nagyida így számol be: „A nagyapó tréfáit játszáik, írják, rajzolják; a Tom Tit kísérleteit próbálják utánozni.” Ugyanúgy jelentik Hajdúnánásról is, hogy a legkedvesebb meséket szabad órákban egymásnak elmesélik, sőt volt rá eset, hogy megszemélyesítve elő is adták. — A tanulásban is érezteti hatását az olvasmány — ezt is kiemeli több iskola.

(„Egy V. osztályos a történeti órán a rendes anyagon kívül a Magyar hősök és királyokból egész körmondákat tudott.” — „A történeti órán a leczkékjű felmondása mellett sok oly részletet tudtak, miket én nem is magyaráztam” — írja a felsőhutki tanító. — „Az olvasottakból nemcsak neveket, hanem egyes mondatokat, idézeteket is megjegyeztek, ami csak úgy lehetséges, hogy 2—3-szor is elolvasták” — jelenti az abaújmegyei Buzinka.) A történeti művek iránti érdeklődést sok jelentés hangsúlyozza, főleg a szabadságharc regényes feldolgozását keresik — ez a nagyobbakat és ott is inkább a fiúkat jellemzi. A „nagyobbak” alatt főleg az ismétlősöket, tehát 12 év körüli gyerekeket kell értenünk; ennek a korosztálynak az érdeklődése a mesétől már a történet, a csodától a csodálatos felé fordult.

A felsorolt adatok — a NIKIB — jelentés tanúsága szerint — óriási többségükben faluról származnak. Ugyanakkor a Bp. Szfv. 1913-as évkönyve nagyjában azonos képet ad.¹⁴ Az azonosságokat magyarázza, hogy ugyanarról a korosztályról van szó s az életkori sajátosságok a környezethatás ellenére is dominálnak.

A külsőségeket tekintve Pesten is a sok fejezetre tagolt, nagy betűkkel nyomott, illusztrált könyveket szeretik. A tanítási munkát nagyban támogatja az olvasás (kisiskolásoknál az olvasási készség, a szókinccs bővülésére, felsőbb osztályokban különösen a földrajz és történelemre van jó hatással). A lányok a verseket, szindarabokat keresik, történeti műveket a fiúk kérnek inkább. Itt is kedvelt — a műfajt tekintve — a mese, a kisebb regény, elbeszélés-kötetek. A hosszú elbeszéléseket és leírásokat viszont nem kedvelik. Nem kelendők a „Filléres Könyvtár” és a „Hazafias Könyvtár” füzetei, a természettudományi és gazdasági műveknek itt sincs nagy forgalmuk. Ennek okát nem a műfajban; mint inkább a feldolgozás módjában kell keresnünk;¹⁵ A folyóiratok közül az Én Újságom, a Lányok Lapja és a Jó Pajtás vezet népszerűségben.

A városi környezet látókört alakító, tágító hatása abban mutatkozik meg, hogy — a NIKIB főként falusi adataival szemben — Budapesten keresett, kedvelt olvasmány az útleírás. A kimutatott 113 „kedvenc mű” között 18 útleírásnak minősíthető könyv szerepel, azzal a VÁMBÉRYVEL és VERNÉVEL együtt; akiket falun a NIKIB további feladatként népszerűsíteni kívánt. A szépiroda-

¹⁴ Bp. Szfv. községi iskoláinak Évkönyve az 1913/14. tanévről.

¹⁵ vö. TÓTH REZSŐ tanulmányának „További kívánnivalók” c. fejezetével.

lomból a történelmi téma vezet: 29—30-ra tehető a „mondák, történelmi kor- és jellemrajzok” száma. — A mesék 9 kötettel képviseltetik magukat (általában a III. osztálytól, tehát kb. 9 éves kortól nyitották meg a gyerekek előtt a könyvtárt; ebben az életkorban a mese fokozatosan a történetnek adja már át helyét a gyerek érdeklődésében).

Érdekes felfigyelni arra az alapvető különbségre, hogy falun az olvasást mint olyan „fegyelmező eszközt” használják, amely a „haszontalan és káros időtöltésektől” tartja távol a gyereket, felnőtteket egyaránt, ill. a gyerekekben a könyv kivethetést becsúvággá fokozva, a jobb tanulásra, iskolabajjárásra serkent, — s fel sem merül a könyv olvasási mániá veszélye. Ugyanakkor a budapesti adatokból kiderül, hogy a gyerekek az olvasás kedvéért gyakran kötelességeiket is elhanyagolják. Bár forrásainkban az olvasási mániáról általánosságban a nevelés szempontjából szólnak szerzőink, a felhozott példák általában városiasak.

Pl. DRÓZDY Győző egyik cikkében¹⁶ ír le olyan mániákus gyereket, aki a pedellust is kijátszva, alkulcesal hatolt be az iskola könyvtárába egy kis illegális könyvkölcsönzésre. Mikor lefűlettek kiderült, hogy már a tanári könyvtárt is felfalta (u. i. tényleg csak kölcsönzött, az elvitt könyveket visszahozta és újra cserélte), s volt olyan könyv, amelyet — anélkül hogy észrevette volna — kétszer, háromszor is elolvasott. Szerzőnk példáit az elemi, az ismétlő és a tanonciskolások köréből veszi, az iskolák, a körülmények és a kezelés leírása határozottan városi jellegű.

Visszatérve a kedvenc olvasmányokhoz, megállapíthatjuk, hogy a budapesti közoktatási adminisztráció jobban boldogult a felméréssel, mint a NIKIB; ugyanebből az évből listát produkált a kedvenc művekről és a kedvenc írókról is. Ez a lista — mivel nem abc sorrendben közli a címeket, feltételezhetően rangsorolást mutat, ugyanakkor hiánya, hogy a műfajokat és életkorokat összekeveri: megkülönböztetés nélkül jegyez egymás alá mesét, útleírást, regényt stb. — összesen 118 darabot.

A legnépszerűbb írók jegyzéke — budapesti viszonylatban — tartalmazza azokat a neveket is, melyeket a NIKIB-jelentés — falusi adatok alapján — népszerűtlenségnek minősít: JÓKAI, ARANY, VERNE, MIKSZÁTH. A kedvencek közt Pesten sem szerepel TOMPA, VÖRÖSMARTY; ennek oka lehet, hogy említett költőink nyelve (s másodsorban csak a témák) — nem vonzzák a 9—14 éveseket. — A jegyzék 34 nevet tartalmaz, közöttük 6 olyan szerzőt, akinek kettőnél több műve szerepel a kedvenc könyvek listáján (COOPER, GÁRDONYI, JÓKAI, MIKSZÁTH, PETÓFI, VERNE). A 34 szerző többsége magyar; külföldi ANDERSEN, DICKENS, COOPER, DE AMICIS, COSMÁR, GRIMM, MONTGOMERY, VERNE.

A századforduló körül egyre jobban kikristályosodnak a gyermek- és ifjúsági irodalommal szemben támasztott igények s egyre több kritika éri az előző korszak tanmeséit. BENEDEK ELEK fogalmazta meg a századforduló körüli bajok egyik okát:¹⁷

„Újban jobbnévű íróink közül is többen szállottak le a gyermekvilághoz, de nem mind szerencsével, s tán ép azért nem, mert mindenáron le akartak szállni . . .” — Részletesebb elemzést TÓTH REZSŐ hivatkozott tanulmányában kapunk, melyben — egyebek közt — „leszállni” akaró jobb nevű íróink műveit előkelő asztálról hullott morzsáknak nevezi . . . és sürgeti a gyerekkönyvek irodalmi kritériumainak meghatározását.

¹⁶ DRÓZDY Győző: Olvasási mániában szenvedő tanulók. — Népmívelés. 1917. II. köt. 338. p.

¹⁷ BENEDEK ELEK: Iskolai és népkönyvtárak. — Népmívelés. 1906. I. köt. 120. p.

Bár a NIKIB 1902-ben igyekezett meghatározni a gyermekirodalom bírálatának szempontjait, egy valami, a legfontosabb, kimaradt belőle: a gyerek. Ezt a hiányt pótolta a Gyermektanulmányi Társaság Gyermekirodalmi Bírálóbizottságának programja, amely viszont egyoldalúan (a társadalmi szempontok programszerű mellőzésével) a pszichikai fejlődés törvényeit tekintette irányadónak, s célja döntően a gyermeki szubjektum formálása volt. Nem véletlen, hogy éppen ez a testület emelt először és igen élesen szót MAY KÁROLY méltatlanul népszerű „műveinek” propagálása ellen.

A Gyermek hasábjain rendszeresen megjelenő irodalmi kritikák nem kí-mélték az Ifjúsági Könyvtárjegyzéket sem, s MAY egyik könyvének hivatalos ajánlása kapcsán éles sajtóvita robbant ki 1916-ban a Könyvtárjegyzék szerkesztője, SZEMÁK ISTVÁN és a GYT. Bizottság elnöke, NÓGRÁDY LÁSZLÓ között. NÓGRÁDY a jó ügyhöz méltó buzgalommal megütközését fejezte ki azon, hogy MAY — MIKSZÁTH és MÓRA mellett — ott szerepel a VKM-ajánlotta könyvek listáján. SZEMÁK a kritikát saját és a Könyvtárjegyzék munkásságára vonatkoztatva és eddigi érdemeikkel, nemes célkitűzéseikkel indokolva visszautasította azt. MAY KÁROLY védelmében viszont nem volt mondanivalója. (A vita anyagát lásd: A Gyermek, 1916. évf. 73., 203., 357., 600. p.)

MAY KÁROLY műveit azonban bárhányszor kikritizálták is a gyermek-és ifjúsági irodalomból, mindig akadt vállalkozó, aki visszacsempesztte oda. Talán éppen ezekre célozott NEMÉNYI is a „lélekmérgező indiánus históriák” elítélésekor (bár nevet nem említ) mikor saját szempontja szerint pálcát tör a gyerek idegeit túlcsigázó, emberi tanulságot nélkülöző, ismeretet nem adó ka-landregények felett.

Egy másik szintén vitatott, de meg nem oldott probléma: a leányregény. Jegyzékeink (századforduló előttiék és utániak, egyaránt, bármelyik csoportban szerepeltessék is) hemzsegnek BENICZKYNÉ BAJZA LENKE, MARLITT, TUTSEK ANNA, C. BÜTTNER LINA műveitől, ill. a szerzők nélkül megjelent Tesszák, Zsófikák és Ágik stb. naplótól, a Három szép grófkisasszony történetétől. Közös jellemzőjüköt TÓTH REZSŐ foglalta össze: a volt, meglevő vagy leendő gazdagság lengi be ezeket a szentimentális történeteket; szerepel bennük a megalázott, félreértett, de töretlen ártatlanság, mely átmeneti szenvedések és némi idill után felmagasztaltatik és elnyeri jutalmát egy jó házasság keretében.¹⁸

E műfaj körül évtizedeken át halmozódnak a vélemények, de határait, hatását, létjogosultságát illetően nem alakult ki egységes szemlélet.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a lányok és fiúk irodalmát nem a hangsúlyozottan neveléseméleti alapállásból induló szerzők különítik el egymástól.¹⁹ Amiből arra a következtetésre is juthatnánk, hogy a nevelés szempontjából mindegy a két nem olvasmányainak különböző vagy azonos volta. Ennél sokkal elfogadhatóbb az a magyarázat, hogy: 1. a népiskolás korosztályokon belül a kérdés nem is vetődhet fel túlságosan élesen, — 2. az ismétlődő osztályokban, a továbbtanulók csoportjában, ill. a munkába álló gyerekeknél a nevelés és oktatás fogalma döntően a fiúk nevelését, oktatását foglalta magába (tehát a gyerek, ill. ifjúsági irodalom a fiúk olvasmányát jelentette), a lányokkal a pedagógián belül a „nőnevelés” foglalkozik s ennek a pedagógiai „ágazatnak” irodalmi megfelelője a „leányolvasmány”. A nőnevelés és leányolvasmányok elkülönített voltát tükrözi DOLINAY GYULA álláspontja is:

¹⁸ TÓTH REZSŐ: *im.* — V. fejezet. Leányolvasmányok.

¹⁹ PL. WESZELY ÖDÖN: *A modern pedagógia útjain.* — Bp. 1910. Franklin, továbbá: FELMÉRY LAJOS *im.*

„Hogy a fiú és leánynövendékeknek nyújtott olvasmányban szükséges különbséget tenni, annak vitatása, tudományos fejtegetése meghaladott álláspont lenne. A lányok kedélyelete, el-
ütő célú rendeltetési köre követeli, hogy ők különösen az ő számukra tervszerűen írott művek
által képeztesse. A nő tudnivalói mai követelmények szerint számosak és nagy kiterjedésűek,
amiket főként hiányos iskolázatásuk mellett szükséges gondosan szerkesztett művekből tanul-
niok meg. Úgy hogy mikor arról van szó, hogy az iskolai- és népkönyvtárakat miként használják
a lányok és a nők, azt kell mondanunk, hogy teljesen különválva.”²⁰ Neményi Imrénél találhatunk
egy — a korszakon belül szinte egyedülálló — fejlődéslelektani indokot is:

„Már az a tapasztalat is, hogy a leánygyermek körülbelül 16 éves korukig szellemileg
sokkal gyorsabban, szinte mondhatnók rohamosan fejlődnek, mint a fiúgyermek: már ez a
körülmeny egymagában véve is kizárja annak a lehetőségét, hogy mindvégig egyféle és egyforma
szellemi táplálékon tartsuk a két nemet.”²¹

További indokok:

„Az összes gyermekpsychologusok megegyeztek abban, hogy a leánygyermek sokkal fogéko-
nyabbak és gyorsabban olvasnak a fiúknál és hogy amazok az olvasottaknak correct előadásában
is messze felülmúlják ezeket. A leányoknak ez a fölnye arra vezethető vissza, hogy a hallott
dolgokat gyorsabban apperpciálják és könnyebben hatolnak a dolgok velejére. Nem utolsó sze-
repe van ebben a dologban a nők ismert közlékenységének és a beszélgetés iránt való velüszü-
letett előszeretetének . . .”²²

A két nem testi-lelki különbségeire való hivatkozást kiegészíti — s az
előbbinél jóval nagyobb súllyal esik latba — a férfi és nő családon és társadalmon
belül eltérő hivatásának hangsúlyozása, e hivatásra való felkészítése:

„De hát itt van még az élethivatás is, amely a legnagyobb mértékben megköveteli, hogy
figyelemmel legyünk reá; . . . Ugyanaz az olvasmány nem készíthet elő a külvilágban és a külvil-
ággal folytatandó nehéz küzdelemre, a létért való elkeseredett harcra is, meg a nyugalmas ott-
thonban békés és békítő, áldást hozó, boldogító, ideális, csendes tevékenységre is. Más cél más
eszközöket kíván.”²³

Ugyanezt húzza alá Tóth Rezső²⁴. Az eltérő élethivatás hangsúlyozására
kielégítő magyarázatot nyújt a polgári társadalom családról, a nők társadalmi
helyzetéről vallott felfogása. De ha feltesszük a kérdést: vajon mely társadalmi
osztályok leányainak, asszonyainak adatott meg a „csendes, boldogító, ideális
otthonba” való bezárkózás lehetősége, ahonnan kizárattott a „külvilág és a kül-
világgal folytatandó harc”, szerzőinket legalábbis az idealizmus és a társad-
almi szűklátókörűség hibájában kell elmarasztalni.

Az ifjúsági irodalom bizonyosmértékű különválasztásának időpontját szer-
zőink egységesen a 10—12 évekre teszik.²⁵ De nem emelnek a későbbi életévekben
sem éles válaszfalat a két nem olvasmányai közé. „Hiszen maga az irodalom,
amelyből az ifjúsági iratok nagyrésze keritendő sem kétféle: hímnemű vagy
nőnemű.” (RADÓ VILMOS)

Minden indoklás, elemzés, javítási szándék ellenére, a speciális leányolvas-
mányok sokkal alacsonyabb színvonalon mozogtak, mint az általános ifjúsági

²⁰ DOLINAY GYULA: Az iskolai- és népkönyvtárak szervezésének és kezelésének módszer-
tana. Isk.- és Népkönyvtár, 1878/79. I. évf.

²¹ NEMÉNYI IMRE: Ifjúsági olvasmányok és ifjúsági könyvtárak a nevelés szolgálatában.
Bp. 1902. Lampel. — 318—319. p.

²² Neményi Imre: Ifjúsági olvasmányok és ifjúsági könyvtárak a nevelés szolgálatában.
— Bp. 1902. Lampel. — 318—319. p.

²³ Neményi Imre: im. 320. p.

²⁴ Tóth Rezső: im. 22—23. p.

²⁵ RADÓ VILMOS válasza KOHLBAUER FERENCZ felszólalására a II. Egyetemes Tanügyi
Kongresszuson, — ugyanígy TÓTH REZSŐ is idézett tanulmányában.

olvasmányok, s hemzsegték a tárgyköri, esztétikai, életfelfogásbeli, társadalmi balfogásoktól. A problémakör alapos felmérését és — érthető módon korlátozott — kritikáját adja TÓTH REZSŐ is. Szándékát az alapvető javítás ellentmondásossága jellemzi:

„A leányolvasmányok nem maradhatnak meg eddigi themáik szűk korlátai között. Kell, hogy az ártatlan idyllek és chablonos novellák után — ha már stílusban elért oda, ahol a fiúolvasmányok vannak, — szaporodjék tárgyban, emelkedjék felfogásban.” Végső soron eljut annak megállapításához, hogy „A művelt leánynak ugyanarra a műveltségre van — legalább egy bizonyos korig — szüksége, mint a művelt fiúknak.” — A bajok társadalmilag konkrétabb felismerését mutatja RADNÓTI DEZSŐNÉ cikke²⁶, mikor elsősorban a polgári családok semmittevő, semmi után nem érdeklődő, „regényfaló” leányairól ír, kik az irodalomtól csak szórakozást várnak. Érzelgős regények helyett népszerű tudományos ismereteket, „a lélek komoly munkáját”, a társadalmi hasznosság tudatának kialakítását tartja helyesnek.

A két nem olvasmányainak elkülönítését, „a speciális leányolvasmányokul” elfogadott „műveket” NÁDAY PÁL kritizálja ki a legkategorikusabban, minden alkudozás nélkül az ifjúsági irodalomból:

„Nincs úgynevezett leányoknak való irodalom sem, valamint nincs szőkének vagy barnának való könyv, csak jó könyvek vannak, továbbá emélyítő, édeskés, hazug, sápkóros regények vannak. Az úgynevezett bakfisirodalom, melyet Marlitt és más öreg kisasszonyok alapítottak meg és amelyek az összes szentimentális, érzelgős, holdvilágfaló és naplóíró hangulatoknak az előidézői, százszor többet ártnak egy fiatal leánylélek tisztaságának, mint pl. egy realiztikus regény, amely az érzékiség hajszolása nélkül tisztá művészettel olyannak írja le a világot, mint amilyen. E részben egy Beniczkyné-féle regény, amelyben minden lapon tízszer csokolóznak, sokkal erkölcselenebb hatású lehet, mint pl. a Madame Bovary.”²⁷

Bár szerzőnknek a bakfisirodalommal illető megállapításával egyetértünk s a szembeállított regényeket tekintve igazat adhatunk — a szembeállított műfajok szempontjából ellenkező túlzásba esik. Végül a „holdvilágfaló” bakfisirodalom gyökerét a századforduló körüli évtizedek irodalmi és művészeti tendenciáiban (romanticizmus, dekadencia, egyéb, a realitásoktól távolodó izmusok), továbbá ezek társadalmi okaiban kell keresnünk, s abban, hogy ez az irodalmi ipar adekvát felvevő piacra talált a serdülő leányok fejlődéslélektanilag determinált érzelmi életében.

Egy-egy könyv, szerző vagy éppen műfaj — ifjúsági olvasmányként való — megítélésében a döntő szerepet ugyanazok a célok kapták, melyek megvalósítása az iskolának is feladata volt. A közvéleménynek az ifjúsági könyvvel szembeni konkrét elvárásai szinte évtizedről-évtizedre tükrözik a közoktatásügy pillanatnyi állapotát: azt, hogy 1. milyen újabb feladatok megvalósításához hívja segítségül az iskola a könyvet, — 2. milyen hiányokat kell a mindenhatónak tekintett olvasmánnyal pótolni és 3. hogyan illeszkedik be ez az iskolán belüli, kívüli, sőt túli oktatás-nevelés rendszerébe. — Más oldalról a régi ismerős, a könyv új szerepben: a „tanészköz” szerepében mutatkozik be, melynek hatását, használhatóságát tantárgyról-tantárgyra fedezi fel újból a korszak pedagógiai gyakorlata és elmélete — s ezzel párhuzamosan: a magyar irodalom után a többi tantárgy is egymásután vállal szerepet az irodalom, olvasás megszerettetésének munkájában, a nevelés újabb eszközét, lehetőségét teremtve meg ezzel.

²⁶ RADNÓTI DEZSŐNÉ: Leányaink és olvasmányaik. Család és Iskola, 1908. 79. szám.

²⁷ NÁDAY PÁL: Könyv a gyermekről. I—II. Bp. Franklin. 1911. I. kötet. 85—86. p.

Д. Сабоки

ЧТО ЧИТАЛИ УЧЕНИКИ НАРОДНОЙ ШКОЛЫ В ПЕРИОД ДУАЛИЗМА

На основе указов, инвентарей и рекомендаций библиотек автор устанавливает, какие произведения приобретали обычно для школьных библиотек, какова была читаемость книг, какие характерные дискуссии проводились о трудах, которые считались подходящими для молодежи. Обзор охватывает период с 1867 по 1919 гг.

Györgyi Szabóki

WHAT BOOKS WERE READ BY ELEMENTARY-SCHOOL PUPILS IN THE DUALISTIC ERA

Relying on official decrees, library catalogues and recommendations, the author ascertained, what sort of works were generally acquired for school libraries, to what extent the books were read and what characteristic disputes were continued about the works considered suitable for the youth. The survey covers the period between 1867 and 1919.